

Om en vestsjællandsk Bondegaards Drift for ca. 70 Aar siden.

Af *Lars Dinesen.*

Det er min Fædrenegaard paa Kulby Mark, FINDERUP Sogn, jeg vil omtale, det bekender jeg straks; den har jeg kendt længst og bedst, og paa den arbejdede jeg tidligt med.

Gaarden havde ca. 64 Tdr. Land, for den største Del svær Lerjord, nogle Enge og en Tørvemose, der kunde give Tørv nok til Gaardens Brug. Engene, der var af haard Bund, blev efterhaanden udgravede og opløjede, og hvad der havde været af kratbevoksede Dele, var omtrent kommet under Dyrkning paa det Tidspunkt, min Erindring begynder, faa Aar før Hove-riets Afløsning 1845.

Selve Gaarden, der var bygget efter Ildsvaade 1836, var holdt i den fra Udskiftningens Tid omkring 1790 almindelige Bondegaards Stil med fire sammenbyggede Længer af Bindingsværk, tildels af Skovtømmer med lerklinede Vægge og Straatag med Skraagavle. I Stuer og i Lader og Loer var der Lergulv. I Stegers og i Stalde samt paa Gaardspladsen var der Stenbro. Gaarden omgærdedes af

Stakhave og af en Have med en Del Frugttræer og Plads til Dyrkning af en rigelig Mængde Urter, og der var en Del lægivende Træer.

Min Fader, Dines Thomsen, drev den i 8 Skivter. Det første med Helbrak. Undertiden stjal han — som han udtrykte sig — heraf et Stykke til Dyrkning af Sommerstaldfodring for det Tilfælde, at Græsningen slog fejl, saa at der deri kunde søges Erstatning. Dette Stykke blev saaledes betænkt ved Møgningen. I det følgende Aar kom saa Vintersæden, Rug eller Hvede, hvor der særlig toges Hensyn til, at Hveden saaedes i den stærkeste Lerjord. I den tidligste Tid saaedes mest Rug, maaske noget for Langhalmens Skyld, thi jeg kan huske, min Fader talte om, at han efter Gaardens Brand havde en stor Langhalmgæld at betale tilbage, idet han ved Gaardens Genopbyggelse havde laant Langhalm hos Naboer og Venner; saadan hjalp man sig i de Tider uden Penge, og det var en forstandig Maade at hjælpe sig paa. Iøvrigt var Gaardens Jorder velegnede til Hvede, jeg husker en Gang, der avledes 20 Fold. I Almindelighed var Udsæden 1 Td. paa hver Td. Ld. og Udbyttet af langstraaet Sæd ellers omkring 10—12 Fold. Tredie Aar saaedes 6-rd. Byg, formentlig toges der der ved Hensyn til, at der dyrkedes to Slags Byg i Omdriften. I fjerde Aar dyrkedes mange Slags: Ærter, Vikker, Vikkerhavre, Kartofler og Hør. Femte Aar 2-radet Byg. Sjette Aar Havre med Kløver, dels ren Rødkløver, da Frøet hjemmeavledes, og dels iblandet Thimotheum og Hvidkløver af Hensyn til Slet og Græsning; derefter fulgte saa de to Græsningsaar, hvormed Omdriften var ude.

Hvad Dyrkningen angik, husker jeg endnu Hjulploven forspændt med 4 Heste og Harven med Træ-

tænder, jeg husker, at ogsaa Lillepigen maatte gøre Tjeneste som Plovkusk; thi Forspandet maatte jo have sin selvstændige Kusk. Den Gang undsaa de unge Piger sig ikke ved overskrævs paa den Nærmer at ride det ene Par Heste til Plovs, de var tidlig vænnet dertil. Den Dag, da min Fader kom fra Smeden i Ruds Vedby — den i Amtet bekendte Petersen — med den blaamalede Svingplov, var der næsten Fest i Gaarden. Det maa have været enten 1844 eller 45. Den blev straks taget i Brug, og det varede ikke længe, før der kom én til, og Hjulploven blev saa stillet hen i Halmboden og kom aldrig i Brug mere, men Jernet blev efterhaanden pillet af den til en eller anden Anvendelse. Harverne blev paa samme Tidspunkt til velbeslaaede Ledharver, kun Tromlen blev i lange Tider den samme, den altid havde været. Arbejdsvognene forvandlede efterhaanden fra paa den Tid at være med Træaksler, Strygehommel og Lundstikker til Jernaksler og fuldringede, og Seletøjet fra at være Stavtøj af Træ og Reb med Stavpuder af snoet Rughalm til Læder-Bringeseler.

Det varede længe, inden Bønderne paa den Egn kom bort fra kun at pløje til Saad, som det hed, til Vaarsæd om Foraaret. Medens Brakken, naar den behandlede nogenlunde vel, kunde afgive en god Saabund for Vintersæden om Efteraaret, var det ganske anderledes for Vaarsæden om Foraaret, særlig paa den stærke Lerjord; Ploven væltede den op i store, klæge Pulter, der hurtig tørredes, den ene ved Siden af den anden, allerværst i fugtige Foraar; det kunde hænde, at det saaede Korn næsten ikke kunde finde Muld at vokse i, og hvad blev det saa til indtil Høsten? Jeg har set, at de enkelte Straa stod, som om de kun kunde pilles op. Efterhaanden kom man dog ind paa

at pløje til Læg om Efteraaret, hvor Sol og Frost saa kunde findele Muldlaget i Vinterens Løb, og da kom der først Betingelser for en bedre Høst. Denne Fremgangsmaade viste sig særlig fordelagtig, da den svenske Harve nogle Aar efter Svingploven holdt sit Indtog hos Bønderne og afskaffede al Foraarspløjning. I de Tider var det et sikkert Tegn paa, hvorvidt en Bonde passede sine Marker godt, at hans Efteraarspløjning fremmedes saa tidlig, at alle de Skivter, hvori der skulde saas om, var lagt — som det hed — om Efteraaret. Den Erfaring blev hurtig fastslaaet, at dette betingede det letteste Foraarsarbejde og den bedste Høst. Det maa tilføjes, at min Fader delvis pløjede for Smeden og Hjulmanden og for en Husmand, undertiden for to. Dette betaltes som oftest med Arbejde, særlig Høstarbejde.

Efter Foraarsarbejdet, som var ret strængt, fulgte Sommerens Arbejder. I første Række Brakmarkens Behandling. Grønjorden var pløjet i Efteraarets og Vinterens Løb, og den første Ordning bestod derfor i at rydde Sten op, hvoraf der ikke var saa faa, og i at grave Grøfter til Afledning paa de lave Steder, og naar al Forberedelse var truffet, begyndte Møgkørslen, hvor atter Pigerne maatte tage deres Part med at strø Møget. Min Fader sørgede altid for, at Nedpløjningen fulgte hurtig efter, han vidste, at det ikke var godt, om Møget tørredes bort, og i vore Dage, hvor der rejses Spørgsmaal om at forfølge Fluerne, er det ejendommeligt at erindre, at en af hans Grunde til altid at faa dette Arbejde fra Haanden inden St. Hansdag var den, at der ikke skulde blive Tid for Fluerne til at avle i Urenhederne, og han sørgede for, at saadanne Sommeren igennem ikke fandtes, hvilket var lettere i de Tider, hvor Kreaturerne kun i ringe Udstrækning stod

paa Stald i den varme Tid. Gaarden laa et godt Tusind Alen fra Byen, og en Kendsgerning var det, at imod, hvad Tilfældet var i Byen, var Fluernes Mængde kun meget ringe hos os.

Efter Brakmarken fulgte Tørveskæret, det Arbejde af alt, jeg syntes mindst om at være med til, da det var drøjt paa de bare Ben i en tidlig Morgen at tage Del deri, men de smaa Kræfter havde saa forholdsvis Værdi, at der hjalp ingen Kæremoder. Foruden til eget Brug fik Smeden og Hjulmanden samt Skolelæreren leveret Tørv af Bønderne, og en eller to Husmænd fik selv Lov at skære det for dem fornødne Antal Læs, som oftest blev dette betalt med Arbejde. Det var en Regel, der saa vidt muligt blev fulgt, at dette Arbejde skulde være fuldendt før Høst.

Det sidste af de større Sommerarbejder var Hø-slettet. Det var forholdsvis mindre omfattende paa disse stærke Jorder, kun i fugtige Somre kunde det fylde noget videre. Atter her var det Pigernes Tur at være med, dels med at strø Græs efter Slaaningen og dels med at vende og rive Høet sammen, før det sattes i de smaa Stakke, og ligeledes ved Hjemkørslen.

Et Arbejde, der, som det hed, blev puttet imellem det mere uopsættelige, var Gaardens Vedligeholdelse, den skulde fremtræde nykalket med Tage og alt istandsat, før Høsten kom. En Del af dette Arbejde kunde udføres som Regnvejsarbejde, naar de uøvede Arbejder af den Grund gik i Staa. Til denne Art af Arbejder hørte ogsaa Forarbejdelse af Baand til Vaarsædens Binding — disse blev dels snoede af Hø eller af Rughalm eller bunden af Langhalm — og endelig det Huggehusarbejde, der var nødvendigt om Sommeren, som mindre Istandsættelser af et og andet, og som ikke kunde opsættes til om Vinteren, hvor det

ellers hørte hjemme. I de Tider var Huggehusarbejdet en Part for sig, hvorved vi unge opdroges til at udføre en væsentlig Del af de Reparationer, der nu skal mere oplærte Folk til at besørge, hvoraf følger, at mange unge ikke faar dette lært. I min Ungdom lærte vi at bruge Værktøj til mange Ting.

Saa kom altsaa Høsten, der i de Tider med de gammeldags Redskaber var en meget travl Tid, og hvor Kræfterne ikke blev skaanede. Da hed det for Alvor: „tidlig op og sildig i Seng“. Da mødte Husmanden ofte med sin Kvinde og aftjente, hvad der var ydet dem af Pløjning og Tørv. Smeden, Hjulmanden og Væveren „gjorde Dage“, som det hed, for Ydelser af forskellig Art. Da herskede vel en flittig, men ogsaa selskabelig og fornøjelig Tid paa Markerne, og da havde Husmoderen travlt med Forplejningen, som nu skulde være forud for det sædvanlige. Men saa arbejdedes der ogsaa med Lyst, enhver følte sit Ansvar, og Følgen blev, at Markens Grøde bragtes vel til Huse. Man kunde derefter med god Samvittighed holde et Høstgilde, der dog i Almindelighed var meget tarveligt, bestod i en god Bespising af hele Styrken en Eftermiddag eller i en Køretur til Skoven eller til Storebælt, hvor der medbragtes rigeligt med Madkurve.

Til Pasning af Kreaturerne udfordredes en Hyrde-drengetjeneste hele Sommeren igennem. Denne Tjeneste udførte mine to yngre Brødre og jeg, fra vi var kommen i en saadan Alder — 6 à 8 Aar —, at vi kunde begynde med Vogtning af Faar, Lam, Gæs og om Efteraaret den hele Hjord. Ja, vi maatte selvfølgelig ogsaa baade flytte og vande de tøjrede Kreaturer i hele Sommertiden. Den Gang sattes det altsammen langt tidligere paa Græs end nuomstunder, det var f. Eks. endnu koldt om Foraaret, naar Køerne sattes ud. Und-

tagen Hestene, der af og til kom noget paa Stald, holdtes Kreaturerne ude hele Sommeren igennem, og de toges sjældent ind før ved Novembertide, ja, Faarene gik endnu længere ude. Jeg husker, naar jeg havde været rundt om Morgenens tidlig for at flytte Heste, Kvier og Faar og saa derefter tilsidst skulde flytte Køerne, efterhaanden som Pigerne malkede dem, at jeg stod paa den Plet af Jorden, hvor en Ko havde ligget, og varmede mine Fødder, thi at have Hoser paa var en Flothed, der ikke var Raad til.

Naar der var indhøstet, og Kreaturerne blev givet i Ævre, kom Hyrdedrengenes bedste Tid, saa gik Naboernes Hjørde ofte nær hinanden, og saa var der en Lejlighed for os Drengene til at lege sammen som ellers ikke. Derfor længtes vi efter Ævretiden, men undertiden kunde det trække ud dermed. Jeg erindrer saaledes, at vi havde en Nabo, en Boelsmand, der aldrig kunde faa høstet i rette Tid, saa maatte min Faders Folk hjælpe ham, og jeg var ogsaa med dertil. En Aften havde vi bundet Korn for ham, og jeg havde været med at slæbe sammen — bære Neg; da vi var færdige, skulde vi ind og have Nadre. Manden var syg og laa i Sengen, Lys blev der ikke tændt, det var maaske ogsaa overflødigt, men Konen gik hen til Sengen hos Manden, hvor hun trak et Fad Grød frem, der var omviklet med en Dug, der maaske en Gang i Tidernes Morgen havde været hvid, men som nu var ganske graa; Grøden var anbragt i Sengen, for at den skulde holde Varmen. En saadan Nadre, som der her stilledes i Udsigt, var vi dog ikke vant til, og Storpigen, som var med, forstod paa en blid Maade at afværge, at Konen skulde føle sig fornærmet, og Manden var jo syg. Denne Begivenhed var betegnende for hans hele Bedrift, og jeg anfører den — jeg har

intet overdrevet — for at vise **Modsætningen** mellem to Naboer. Hjemme var vi bedre vant. Endelig fik Boelsmanden indhøstet, Ævret kunde gives op, nu var der ingen Fare mere for Skade paa Sæden fra Kreaturernes Side.

Det almindelige Arbejde, som fulgte efter Høsten, var nogen Tærskning, Vintersædens Saaning og senere Efteraarspløjningen. Hvad Tærskningen angik, indskrænkede den sig i Reglen til, hvad der var nødvendigt til Saasæd og eget Forbrug, og ikke som i Nutidens Maskintider til Udtærskning straks efter Høsten. Den udførtes almindeligvis i Løbet af Vinteren af Husmændene under Formen at „tærske til Punds“. Denne Betegnelse fremkom ved, at f. Eks. 3 Tdr. Rug og 2 $\frac{1}{2}$ Td. Byg regnedes for et Pund, hvis Tærskning betaltes med en Skæppe for hvert forholdsvis, og denne Skæppe kaldtes „Pundskæppe“. Denne Tærskningsmaade varede dog kun til 1849, da min Fader anskaffede Tærskemaskine, men Tærskningsarbejdet blev desuagtet udstrakt over hele Vinteren. Allerede 1848 havde en Gaardmand i Tjørnelunde anskaffet Maskine. Maskinerne blev lavede af Lunge ved Næsbyholm.

Hvad de enkelte Afgrøder angik, ønsker jeg at sige, at for Rugen droges der særlig Omsorg. Der blev solgt, hvad der efter et Skøn kunde undværes, efter at der var lagt saa meget paa Loftet til eget Brug, som var rigeligt til næste Høst. Da al Brødbagning foretoges hjemme, blev der passet med stor Omhu paa denne Rug, den blev regelmæssig kastet og efter Kastningen dækket med Sække eller andet lignende for at beskytte den mod det Svin Katten, et Husdyr, der er nødvendigt for Musenes Skyld, men som kan ødelægge meget, naar der ikke passes paa.

Dette Forhold synes man ved Forhandlingerne om Rugen i disse Tider ikke at regne tilstrækkeligt med.

Hvedens Tærskning rettedes noget efter Prisen og efter Købmandens Raad. Naar der var gode Salgsudsigter, blev der sat Kraft paa at tærske den, og saa blev den „optaasket“ med det samme. Der blev den Gang kun brugt en ubetydelig Del deraf i Hjemmet ud over den usælgelige Smaasæd. Jeg vil her indskyde den sproglige Bemærkning, at paa Vestsjællandsk hedder det „at tærske“, „vi skal tærske“, men „vi har taasket“ eller „vi har optaasket“; „æ“ blev i forbigangen Tid til „aa“.

Det 6-radede Byg afgav et godt Emne til Maltbyg og blev oftest solgt hjemme omkring; derimod var det 2-radede mere til Købmanden, om der end i Hjemmet brugtes en Del til Gryn og Mel samt særlig til Svinefedning, hvortil der dog ikke brugtes saa lidt. Havren blev saa godt som fuldt ud opbrugt hjemme allerede i de Tider, den største Del som Skærefoder. Den stærke Lerjord, hvoraf Lodden væsentligst bestod, medførte, at der avledes gode Kogearter, der søgtes baade af Købmanden og af Omegnen. Den Omstændighed, at der ogsaa kunde avles godt Frø af røde Kløver, gjorde, at min Fader havde vundet den Erfaring, at til Udlæg til Frøavl skulde der vælges et Stykke Jord, der laa allerbedst for Sol, men det viste sig alligevel, at efter nogle Aars Forløb og i fugtige Somre kunde den fornødne Modenhed ikke altid naas, men der maatte saa skiftes med indført Frø.

Fra Hoveriets Tid var Hestebesætningen meget stor: 8 à 9 Heste, hvoraf en Del i Opvækst, saa at der kunde være én, undertiden to, til Salg om Aaret, og de solgtes til gode Priser. Min Fader holdt af at være godt kørende, og han var godt kørende; det var,

mig vitterlig, det eneste Punkt, hvor han viste nogen Art af Forfængelighed. Hestenes Art var den almindelige paa Egnen, af runde Former, jævn Størrelse og mest af brun Lød; det var trivelige og fromme Dyr. De blev vel opfødte og fodredes tarveligt, men omhyggelig Pasning bødede derpaa. Følhopper og Plage var paa Græs den største Del af Sommeren, Arbejdshestene tildels, og om Vinteren fodredes alle Hestene med Hakkelse og efter Omstændighederne med lidt Hø, der var i Reglen ikke meget deraf, Brugen af Kærnefoder vekslede efter Arbejdstidernes Strængthed. Dette krævede en evindelig Skæren Hakkelse, der skulde meget til. Et Menneske var næsten uafbrudt beskæftiget dermed. Rent galt var det, saa længe man kun kendte den gammeldags, smalle Skærekiste, hvori der ikke var nogen Hindring for, at Kniven kunde naa Haanden, naar der ikke vistes den største Forsigtighed. Disse Skærekister kostede mangan en Bondekarl en ødelagt Venstrehaand. Bedre blev Forholdet, da de saakaldte hollandske Skæretøjer vandt Indgang — omtrent 1848 — de medførte ikke den nævnte Fare, og der kunde udrettes mere med dem.

Kobesætningen var 10 à 12 Køer, Tyren og en Del Tillæg. Arten var den Gang den noget lille rød- eller sortbrogede, nøjsomme, men alligevel ret trivelige, sjællandske Ko. Jeg kan ikke undlade at tilføje, at den ligesom Hestene var af godmodig Natur. Det blev altid antaget om Køerne, at de var godt mælkeydende. Der tillagdes ud over det almindelige Opdræt gerne et Par Kalve, der kunde gaa af som Fedekalve. Mælken forbrugtes den Gang efter større Maalestok i Husholdningen end nuomstunder. Saa meget som paa nogen Maade muligt var Kvæget paa Græs om Sommeren, tidligt ud om Foraaret og sent ind om

Efteraaret. Om Vinteren fodredes det alt overvejende med Halm, særlig Byghalm og Ærtehalm. Om Halmen maa jeg bemærke, at den plejltærskede Halm, der for det meste var frisktærsket, naar der fodredes med den, var et langt bedre Foderemne end Nutidens maskintærskede og derved slidte og knuste Halm, der tilmed kan være tærsket, længe før den kan bydes Kreaturerne, og altsaa har mistet sit saftige Indhold og dermed en stor Del af sin nærende Egenskab.

Faareholdet var den Gang af stor Betydning for Bønderne. Hjemme holdtes omtrent 15 Moderfaar foruden Vædder og et Par Beder til Vinterslagtning. Lammeavlen kunde være noget over 20. Faareavlen begrundedes væsentligst i dette, at det drejede sig om, at ikke alene alt, hvad der hørte under det daglige Brød, men ogsaa saa godt som alt, hvad der hørte til Klæderne, avledes paa enhver Gaards Grund; derfor dyrkedes der ogsaa, som foran nævnt, Hør i tilstrækkelig Mængde. Faarenes Uld gik væsentligst med til Familiens Beklædning, men dog anvendtes en Del til Folkeløn, hvortil forøvrigt ogsaa en Del Hør anvendtes. Lammene, der solgtes til københavnske Prangere, afgav ogsaa en ret god Indtægt.

Af Svin holdtes der allerede den Gang flere, end der forbrugtes i Husholdningen, de opfødtes af eget Tillæg paa yderst tarvelig Vis, de gik bl. a. paa Brakmarken om Sommeren og paa Stubmarkerne om Efteraaret, men blev der vel forberedte til Fedning hen ad Vinteren; det var en Art store Svin, der kunde bringe noget Flæsk af betydelig Dybde og Vægt, der var drøjt i Husholdningen og godt afsætteligt. Til Svinenes Fedning medgik en betydelig Del af det 2-radede Byg i Form af Skraakorn, og naar der var taget Smør eller Ost af Mælken, var Resten her ogsaa anvendeligt.

Af Smaakreatur, som det kaldtes, holdtes et Antal Gæs, omtrent 8 å 10, og naar Gæslingerne kom med, var Styrken ikke saa ringe. Om Sommeren var de henviste til Brakmarken og Stubmarkerne. Der holdtes ogsaa nogle Ænder, men det var næppe for Fordelens Skyld; der skulde være noget til at tage mod Slægt og Venner med, og saa gik det ud over Ænderne. Derimod spillede Hønsene en ikke ringe Rolle, baade hvad Afsætning af Æg angik og i den daglige Husholdning.

Naar jeg nu skal omtale Afsætningen af alt det avlede, er der først at sige, at næsten alle Kornvarer i den Tid, jeg omtaler, kørtes de 4 Mil til Kalundborg og solgtes til Købmand Peter Lassen paa Storegaden, der ogsaa som oftest købte Herregaardenes Korn. Udbyttet af Køer og Høns solgtes til de omkørende Hønsekræmmere, der — ganske ulovligt — solgte Urtekranvarer m. m. fra deres Vogne til Gengæld. Forskellig anden Afsætning har jeg omtalt, men der var en Afsætningsmaade, jeg særlig vil omtale. Det var Samlingen af det saakaldte Københavns-læs.

Naar henimod Jul et Antal Svin, Beder og Gæs var fede, blev der forberedt en større Slagtning af flere Svin og de overflødige Gæs hos min Fader og en nærboende ligestillet Gaardmand, efter Aftale paa samme Tid. De slagtede omtrent en lige stor Mængde og opnaaede derved at faa tilstrækkeligt til et saa stort Læs, som en god Vogn kunde bære og Hestene kunde trække. De lagde saa til Vogns, som det hed, den, hvis Vogn var den bedste, laante Vognen, og hver en Hest. Foruden de nævnte Ting medførtes ogsaa Smør, Æg o. s. v. samt 1 Td. Havre for derved at faa Ret til at handle fra Gl. Torv. Naar Læsset var færdigt, satte de to Mænd sig i Bevægelse en tidlig Morgen

og kørte den 12 Mil lange Vej ad København til; de kørte den hele Dag og den følgende Nat og kunde saa ankomme til Byen en tidlig Morgen, hvor de som Regel fik alt hurtigt solgt til god Pris, idet det var gode Varer, hvad de „langvejs Bønder“ kom med. Derefter købte de med hjem særlig Varer til lang Tids Forbrug, saasom Jern til Heste- og Vognbeslag, Sæbe, Spegesild, Bergfisk og ogsaa en Del Urtekramvarer. Et saadant Københavnslæg blev altid omtalt som en god Forretning, men det var en drøj Rejse.

Det almindelige Folkehold var en Karl, en Dreng, en Husmand og to Piger under Navn af Storpigen og Lillepigen, men min Fader arbejdede selv meget med, og vi Børn — vi var tre Brødre og en Søster — maatte tidlig holde Folk af Gaarde. Vil man spørge mig om Faders Regnskabsførelse med sin Bedrift, har jeg kun at sige, at det Regnskab, han fandt nødvendigt, skete med Kridt paa Bjælken inde i Stuen, han førte ellers sit Regnskab i Hovedet, men han fik det altid til at slaa godt til. Han var en stræbsom Mand og vel nok efter Forholdene blandt de fremmeligste paa sin Egn. Trods dette, at det var trange Tider, da han begyndte, arbejdede han sig frem til saa forholdsvis Velstand, at han i 1855 kunde købe sin Fæstegaard til Ejendom efter at have drevet den i ca. 20 Aar.